

At leve og ældres som lhbtq-person

Anna Siverskog & Janne Bromseth

formaterte: Norsk (bokmål)

Abstrakt: Kapitel har afsæt i ældre lhbtq-personers livshistorier og beskriver disse menneskers erfaringer og betydning af at leve og ældes som lesbisk, bøsse, biseksuel, transseksuelle eller queer. Ældre lhbtq-mennesker har levet og er ældet i en tid, hvor kønsidentiteter og seksualiteter, der går på tværs af heteronormativitet, er blevet kriminaliseret, patologi og/eller defineret som afvigende samtidig med at det aldrig har været så anerkendt ikke at være heteroseksuel som i dag. Kapitellet fokuserer også på, hvordan det er at blive gammel som lhbtq-person og hvordan livet kan se ud i alderdommen. Det omfatter frygt for at blive homoseksuel eller transfobt behandlet i ældreplejen.

Inledning

....det är någonting som sitter kvar, även om jag rent intellektuellt fattar, det spelar väl ingen roll om jag är öppen i det och det sammanhanget men det är någonting som jag håller tillbaka [...] Under den tid som man formades så kände man det här tvånget att hålla tillbaka vem man var. (Nina, 65)

Äldre personer som identifierar sig som lesbiska, homosexuella, bisexuella, transpersoner eller queera (lhbtq), har det gemensamt att de vuxit upp och blivit äldre inom samhällskontexter där diskurser om kön och sexualitet har genomgått grundläggande förändringar under deras levnadstid (Bromseth og Siverskog 2013). Många av de informanter som ingår i detta kapitel har upplevt att deras sexualitet och/eller könsidentitet har ansetts avvikande i samhället vilket i sin tur har påverkat deras livsval och livsvillkor på olika sätt. Det beror bland annat på hur samhället såg ut när de kom ut för sig själva (i relation till ålder och tidsperiod) och eventuellt in i subkulturella miljöer genom sociala och politiska lhbtq-mötesplatser och organisationer. Det beror även på graden av öppenhet under olika livsfaser, och hur detta påverkat nära relationer och livsutrymmen. Som Kristiansen visar sin studie av äldre homosexuella män i Norge måste informantens berättelser alltid betraktas som skapade narrativ, där tolkningar av erfarenhet alltid är situerade (2005). I linje med hans resonemang har också vi varnat mot en förenklad förståelse av förtiden som 'homofob och svår' i kontrast mot de senaste 20 årens radikala förändringar när det gäller ökade rättigheter och öppenhet gentemot lhbtq-personer. De livsberättelseintervju vi gjort kan betraktas som narrativ som berättas fram på specifika tidpunkt och i den intervjusammanhang som de ingår i. De speglar därför inte tiden som den var, är eller kommer att bli, utan är rörliga konstruktioner där vissa händelser och erfarenheter tolkas av individen och ges mening på olika sätt, där tidigare händelser omtolkas mot bakgrund av ny kunskap (Kåks 2007).

Medan äldreforskningen i en nordisk kontext nästan uteslutande har fokuserat på heterosexuella cis-personer, är queer- och transforskning ofta fokuserad på yngre eller medelålders personer (Siverskog 2016). Detta kapitel tar utgångspunkt i två empiriska studier

av äldre lhbtq-personer i åldrarna 60- 95 år¹ (Ambjörnsson & Bromseth 2010; Siverskog 2016). Vi ska se närmare på vilka konsekvenser att inte leva upp till normer för kön eller sexualitet har haft för våra informanter och vilken betydelse platser, relationer och sammanhang har haft där deras könsidentitet och/eller sexualitet fått plats på positiva sätt. Slutligen vill vi lyfta lhbtq-personers tankar kring åldrandet och hur de ser på framtiden.

Först vill vi inleda med en kort historisk situering.

Bakgrund

Som Rosenfeld konstaterat är det viktigt att känna till den historiska kontexten för att förstå de erfarenheter äldre lhbtq-personer har (Rosenfeld, 1999). Det finns likheter men också skillnader mellan de nordiska länderna när det gäller lhbtq-personers historia, rättigheter och livsvillkor. Några generella drag är att det under och i början av 1950-talet fanns starka antihomosexuella stämningar i samhället och få offentliga mötesplatser för icke-heterosexuella. Under 1960- och 70-talen växte ett offentligt klubbiv och en mer formaliserad och öppen homorörelse fram (Lindholm & Nilsson 2005). Vid början av 1980-talet hade homosexualitet avkriminaliserats och tagits bort som diagnos i de flesta nordiska länderna men kom att starkt präglas av aids-utbrottet i samhället såväl som i det sociala homolivet. Homosexuella män stigmatiserades på nya sätt och sjukdom och död präglade homomiljön i flera år som följd av aids (Svensson 2008). Vid början av 1990-talet etablerades det registrerade partnerskapet i de flesta nordiska länder och en del diskrimineringslagar introducerades. Danmark var det förste land i världen till att tillåta registrerat partnerskap med *Lov om registreret partnerskab*, vedtaget den 7. juni 1989 (Social- og Indenrigsministeriet 1989). Från att homosexualitet har varit kriminaliserat och en psykiatrisk diagnos, har icke-heterosexuella idag till stor grad lika rättigheter som heterosexuella – till att gifta sig, till assisterad befruktning inom offentlig vård och till lagstadgade skydd mot diskriminering i skola och arbetsliv (Rydström 2004). Samkönad kärlek har blivit allt mer normaliserat, framför allt när den uppträder inom en monogam tvåsam relation, och utan att rubba andra normer för kön och sexualitet.

Även om flera av de nordiska länderna var tidigt ute på 1970-talet med lagstiftningar som möjliggjorde rätten att få tillgång till transvård, så har detta varit villkorat av att genomgå en könsutredning och där leva upp till diagnoskriterierna för transsexualism, samt

¹ Empirin kommer från författarnas två studier: Anna Siverskogs doktorandprojekt *Queera livslopp* och intervjuer med 20 lhbtq-personer i åldrarna 65-88 år (se Siverskog 2016), och Janne Bromseths projekt *Queerkids, babybutchar och lesbianaer*, (delvis i samarbete med Fanny Ambjörnsson) och intervjuer med 13 icke-heterosexuella kvinnor och transpersoner i åldrarna 60-94 år (Ambjörnsson & Bromseth 2010). Närmare bestämt livsloppsintervjuer med totalt 33 personer i Sverige som författarna genomfört inom sina respektive projekt under 2009-2012. Våra informanter är födda mellan åren 1916 och 1955 vilket är ett omfattande tidsmässigt spann. Alla är vita, de flesta med svensk etnisk härkomst, men deras erfarenheter skiljer sig åt när det gäller exempelvis klass, hälsotillstånd, var och hur de bor, när under livet de kom ut för sig själva och inför omgivningen, samt huruvida de är eller har varit organiserade i lhbtq-sammanhang.

formaterte: Norsk (bokmål)

anpassa sig till de villkor utredningen ställer (såsom exempelvis tvångssterilisering vilket gällde i Sverige fram till 2013 och i Norge och Danmark till 2014). Rätten till transvård har också burit krav att starkt anpassa sig till de snäva ramar för könsnormer som präglar utredningarna (Bremer 2012). Transidentiteter har också varit patologiserade genom sjukdomsdiagnoser, i Sverige var tranvestism en psykiatrisk diagnos fram till 2009 och transsexualism fram till 2017, i Danmark ströks transidentiteter ur registret 2016, medan de i Norge kvarstår. I Norge och Danmark skedde lagändringar 2016 som tillåter ändring av juridiskt kön utan medicinsk utvärdering. De tidiga transföreningarna startade i de nordiska länderna på 1960-talet, och transpersoners livsvillkor och rättigheter har i ökande grad också blivit en del av homorörelsens agenda, i takt med ett queert ifrågasättande av könsnormer bland den yngre generationen aktivister (Norrhem, Rydström og Winkvist, 2008; Siverskog 2016).

Trots dessa förskjutningar som på många sätt har betytt förbättrade möjligheter och förutsättningar för lhbtq-liv så är det samtidigt viktigt att framhålla hur heteronormativa strukturer i hög grad präglar samhället. En könsidentitet eller sexualitet som bryter mot normen innebär en ökad risk för att bli utsatt för trakasserier och våld, samt ökad risk för nedsatt psykisk och fysisk hälsa (Folkhälsomyndigheten 2014; 2015).

Det heteronormativa livsmanuset

Vi förhåller oss alla till normer för kön, sexualitet och ålder som flätas samman i förväntningar på hur vi bör leva våra liv, vad vi bör göra och när. Vad som anses vara ett "bra liv" skapas genom kulturens normativa livslopps-förväntningar – föreställningar om livets viktiga milstolpar (Halberstam 2005; Ahmed 2010). För att vara i fas med 'livsmanuset', som Halberstam kallar dessa livslopps-förväntningar, måste man även leva upp till heterosexualitetens normer- något som innebär en binär tvåkönsmodell och heterosexualitet som anses passande för en viss ålder. Den monogama kärleksrelationen med egna biologiska barn framställs ofta som livets mål och mening, och idéer om 'att stadga sig' kopplas också ihop med vuxenhet och mognad (Kåks 2008). I medelåldern ska livspusslet, i enlighet med medelklassnormer, organiseras med barn och karriär, innan en aktiv pensionstillvaro med fritidsintressen, resor och barnbarn (Ambjörnsson og Bromseth 2010).

Att avvika från tvåköns- och heteronormen innebär därmed att även avvika från de ålderbestämda förväntningarna på olika sätt. 'Queera livslopp', som Anna Siverskog kallar det i sin avhandling med samma titel, innebär livslopp som rör sig bortom heteronormativa förväntningar på hur en bör leva sitt liv i relation till könsidentitet och/eller sexualitet. (Siverskog 2016). Något som rymmer många olika erfarenheter i förtid och nutid för våra informanter, såsom att inte gifta sig eller skaffa barn (och barnbarn), leva själv eller med en

samkönad partner, leva icke-monogamt, skilja sig och komma ut som lesbisk vid 47 års ålder, att leva kollektivt i 70-års ålder, och könsöverskridande praktiker i alla åldrar; att genomgå könskorrigering behandling, att leva som icke-binär.

I vissa fall är det inte så uppenbart vad konsekvenserna av en normbrytande könsidentitet eller sexualitet kan innebära. För informanten Anna innebar ett erkännande av att hon var lesbisk som ung student på 1970-talet en insikt om att hon fick försörja sig själv, något som inte var lika självklart för kvinnor på den tiden: ”Jag tror att det viktigaste livsvalet är att jag satsade på utbildning, därför att jag visste att jag inte skulle gifta mig och bli försörd av någon, det tror jag är det starkaste livsvalet. Mitt yrkesval, att jag satsade på en lång utbildning.” (jmf Ambjörnsson & Bromseth 2010: s 206) I likhet med flera andra lesbisk-feministiska vänner, tyckte Anna dock att det var en frihet i att leva ett kvinnoliv som inte var uppbundet i kärnfamiljen, och möjligheter att fokusera energin på politik, föreningsliv och jobb. Jämfört med idag var det enligt informanterna otänkbart att få barn, ’var man lesbisk så skaffade man inte barn,’ som Harriet uttrycker det (ibid: s 59).

För flera transpersoner har deras liv märkts av en stark förväntning på linjära kön där juridiskt kön, könsidentitet och kropp ska överensstämma utifrån existerande idéer om två stabila köns kategorier; manligt och kvinnligt (Bremer 2011). Flera av transpersonerna berättar om en tidig medvetenhet om ett intresse för damkläder när de var barn, parallellt med en medvetenhet om att det de känner och gör är ’fel’: ”Och man gick i morsans kläder och tog på sig nattlinnen och så (...) och sen så växte man upp och då kom man underfund med att, fan det här är ju inte riktigt bra.” (Siverskog 2016:106). Som en konsekvens har många valt att dölja sina könsöverskridande praktiker under långa perioder för att framstå som begripliga.

Heteronormativitetens våldsambet

Men vad kan det få för konsekvenser att inte leva upp till normer för kön eller sexualitet, genom att exempelvis inte skaffa partners och barn eller genom att ha en könsidentitet som går på tvärs med förväntningarna?

Många av de vi intervjuat, i synnerhet bland transpersonerna, har under stora perioder av sina liv dolt sin könsidentitet eller sexualitet. Några av de som identifierar sig som lesbiska och bögar ingick i heterosexuella äktenskap, trots att de som de säger ”visste”. Flera av transpersonerna har också under många år levt i äktenskap där de hemlighållit sin transidentitet och gömt kläder, peruker och smink för partners och barn. Att ständigt hemlighålla kan innebära en stor stress och Lena, en 65-årig transkvinnor, beskriver tiden då hon ständigt gömde undan kläder från sin dåvarande fru och barn som att ”leva i ett fängelse”. Rädslan för att vara öppen handlar om de risker det kan innebära att komma ut.

Som Bengt, en 78-årig transperson beskriver det, en rädsla för att “man skulle bli helt utstött, utlämnad”.

Att vara öppen med sin sexualitet och/eller könsidentitet beskrivs av några av personerna som relativt oproblematiskt medan andra berättar om hur det har kostat mycket socialt, där de förlorat många relationer som tidigare varit nära och viktiga. Ibland är det de som är allra närmast som är de personerna som tar avstånd från en. Inge, en 88-årig homosexuell man, levde i heteroäktenskap med barn när han kom ut och beskriver hur hans öppenhet var något som skulle kosta honom mycket:

Jag berättade så fort som möjligt för min familj, som överhuvudtaget var möjligt, 1979, men då i och med det har de tagit helt avstånd från mig. Så jag har inte träffat mina barn på 15 år, och jag har ju då flera barnbarn, men jag har träffat ett barnbarn, 2, 3, 4, 5, ja, jag vet inte hur många barnbarn jag har höll jag på att säga. (Inge)

Inge har helt förlorat relationerna med sina barn och barnbarn. Lena, som inte var öppen med sin transidentitet inför sin dåvarande fru, var med om att en dag bli påkommen av frun som då "sprang runt i hela byn och talade om vilket äckel jag var som klädde mig i damkläder". Lena och frun separerade och efter det försökte Lena undvika att röra sig i samhället för att hon upplevde att folk tittade så mycket. Hon berättar att hon innan hon blev "outad" ofta blev hembjuden på kaffe till bekanta, men att det förändrats när hon blivit mer öppen med sin transidentitet. Hon säger att människor inte vill bjuda hem henne längre vilket hon tror har att göra med en oro för "vad ska grannarna tycka och tänka" för att det som Lena säger "kan ju liksom skvätta över på dem på något sätt". Hennes transidentitet, det queera, blir något nästan smetigt och klibbigt som måste hållas i marginalerna för att heteronormativ ordning ska upprätthållas.

För Eila och Jorunn villkoras deras liv av ett av Eilas barn och hennes make, som är negativa till relationen, och innebär att de inte är öppna om att de är kärlekspartners inför barnbarnen- trots att de bott tillsammans i 25 år. Kontakten med de barn de fick inom sina tidigare äktenskap upprätthålls därför på var sitt håll, som julfiranden. Trots att Eila får träffa barnbarnen finns det lite utrymme för att "[...] spontant bjuda hem dom på mormors köttfärsbiffar,' säger hon. Eila har varit mycket ledsen på grund av den problemfyllda relationen till barnen. Inge, Lenas, Eila och Jorunns erfarenheter kommer igen bland flera av våra informanter, där familj, vänner och bekanta tagit avstånd. När personer som stått en nära bryter kontakten med en så fungerar det som en social bestraffning. Att äldre lhbtq-personer ofta har erfarenheter av att möta heterosexism, stigmatisering och skepsis, ibland till den grad att de personer som står en nära väljer att helt bryta med en när en kommer ut, är något som bekräftas av andra studier (Bromseth 2013; Cronin og King 2014; Heaphy 2009; Robertsson 2013).

Utsatthet i arbets- och föreningsliv

Andra konsekvenser som kan följa är att bli utsatt för diskriminering i arbets- och föreningsliv. I intervjuerna vi genomfört finns det berättelser om att behöva utstå trans- eller homofobi genom kommentarer eller anonyma lappar i sitt postfack. En person fick, när han kom ut som transperson i nationell TV, veta att hans tjänst skulle upphöra. Arbetslivet har ofta varit en stor och viktig del av många personers liv och utgör en arena där normer för bland annat ålder, kön och sexualitet skapas, förhandlas och upprätthålls (Robertsson 2013). Flera av informanterna har också erfarenheter av att i sina kristna samfund bli ifrågasatta och uteslutna. För att begränsa utsattheten valde Eivor, som arbetade som präst i svenska kyrkan, att inte vara särskild öppen i många år, men upplevde ändå ryktesspridning och ifrågasättanden, något som kostat henne mycket (jmf Bromseth 2013).

Några av informanterna, framförallt bland de homosexuella männen och transpersonerna, har också erfarenheter av att bli utsatta för våld eller hot om våld. Erland blev vid ett tillfälle svårt misshandlad på grund av sin sexualitet. Kristina, som var politiskt aktivt inom Riksförbundet för homosexuellas, bisexuellas, transpersoners och queeras rättigheter (RFSL) och synlig i medierna, fick en längre period uppringningar varje natt med sexuella trakasserier och hot, och hennes sambo Rut berättar att hon gick med knogjärn när hon skulle hem på kvällarna under en period med mycket hot. Lena berättar att när hon gick med i den transförening där hon blev medlem sade en person hon fick kontakt med ”vad du gör, gå inte ut, du får bara stryk”. När Lena senare i livet varit på Pride och var på väg hem träffade hon på några killar i hissen i parkeringshuset som stirrade och sedan följde efter henne i bilen genom staden och tutade och pekade finger. Lenas besök för att gå på Pride, som syftar till att skapa tryggare rum för lhbtq-personer, slutade med att hon hamnade i en hotfull situation där hon blev förföljd. Hon menar att aggressionerna kommer när personer inte kan läsa ”vad det är för någonting”, vilket vi läser som personer som inte blir begripliga utifrån en binär könsmodell. Detta kan förstås utifrån Judith Butlers analys, där hon menar att personer utsätts för våld för att om de, som icke-kategoriseringsbara varelser, tillåts leva så skulle både upplevelsen av världen och jaget bli fullständigt undergrävd. Att genom våld utplåna den kroppen blir ett sätt att återställa ordningen, en djupgående önskan att behålla en binär genusordning som naturlig och nödvändig. Hon framhåller hur att vara och leva utanför livets skyddande normer blir att utmana döden (Butler 2006).

Olika statistiska undersökningar bekräftar också hur en könsidentitet eller sexualitet som bryter mot normen innebär en ökad risk för att bli utsatt för trakasserier och våld. Rapporten HBT och Hälsa från 2005 visar hur det är mycket vanligare bland homo- och bisexuella personer att ha utsatts för våld eller hot om våld, samt kränkande behandling och bemötande än i övriga befolkningen (Roth et al, 2006). Folkhälsomyndighetens rapport om transpersoners hälsa visar att över hälften av de 800 respondenterna minst en gång under de

senaste tre månaderna blivit utsatta för kränkande behandling eller bemötande (tre gånger vanligare jämfört med befolkningen i allmänhet). Var femte respondent hade någon gång under livet varit utsatt för våld på grund av sin transerfarenhet, vilket i de flesta fall skett på en allmän plats, på ett nöjesställe eller i kollektivtrafiken (Folkhälsomyndigheten 2015). Internationell forskning visar också att transpersoner är en av de mest utsatta grupperna när det gäller trakasserier, våld och mord (Mizock og Lewis 2008; Stryker 2008).

Att bita fram, till lgbtq-sammanhang och gemenskap

Trots de många gånger svåra förutsättningarna så har alla personer vi intervjuat på olika sätt och vid olika tider i livet sökt sig fram mot platser, relationer och sammanhang där deras könsidentitet och/eller sexualitet kan få plats. Detta var tider långt innan det som idag firades Pride även på de minsta av orter, innan internet och innan de flesta politiska segrar var vunna. Men hur hittar en vänner, partners och sammanhang där en kan vara öppen i en tid när det knappt inte finns ord för ens begär eller könsidentitet?

Något som är återkommande i intervjuerna är att förhålla sig sökande. Det kan vara att söka efter tidningsannonser, att besvara blickar till någon på gatan, eller att ta sig mod och prata med andra en tror delar ens erfarenheter. Maj, som vid intervjun var 68 år, berättar om hur hon när hon var 28 år förstod att det var tjejer hon attraherades av. Livet rullade på några år och sedan hade hon en kollega på en hennes avdelning som var gay och som ”började ana att jag var intresserad av det här”. Maj beskriver hur hon var ”frågvis och intresserad” vilket så småningom ledde till att hon fick följa med till gayklubben som fanns i stan:

Och jag var ju jättenyfiken och jag vågade aldrig titta på flickorna utan jag tittade bara på killarna. Och (...) sedan så till slut så vågade jag mig ut själv och började liksom bli bekant med kvinnorna som var där och ja, så hamnade man nån gång på efterfest, så ja på den vägen blev det. Att jag började träffa kvinnor. (Maj, 68 år)

Kollegan på hennes jobb blir en öppning till möjliggörande platser för att agera på det begär som Maj blivit medveten om. Vi läser inte heller det mötet som slumpartat, utan Maj beskriver hur hon var intresserad och frågade mycket vilket leder till att killen tar med henne till gayklubben. Väl där så blir dock inte den platsen på en gång ”hemma”, utan det är också en process där hon först inte vågade ens titta på de andra tjejerna på klubben, men med tiden fattar hon mer mod och efterhand träffar hon fler kvinnor som hon blir bekant med. Även om en fick information om var en kunde träffa andra homosexuella så var de platserna inte alltid lättillgängliga. Matti och Lars beskriver sig som tidigt medvetna om att de är homosexuella. De är bägge två i tjugofemårsåldern när de kommer till Stockholm, men då Lars är sju äldre än Matti så anländer de vid olika tider, vilket också innebär olika förutsättningar och kontexter:

M: Alltså jag kom ju -69 till Stockholm, då hade det liksom, då började det hända saker. När du kom till Stockholm och du skulle gå på Timmy och du såg de där tillslutna fördragna gardinerna, tunga sammetsgardiner, så att ingen risk att någon utifrån skulle se. *skratt* Så att den, jag har egentligen inte upplevt den tiden.

L: Men jag upplevde då en tid då det fanns klubbar och det fanns någon klubb där, vad hette det, alla fall, den visste jag att den fanns, men där var det så att man var tvungen att ha med sig pass eller körkort och legitimera sig och sedan så var man tvungen att bli rekommenderad av någon (Matti, 67 år och Lars, 75 år)

Kravet på att bli rekommenderad av någon gjorde att en behövde tillträde till kontakter och en krets innan en kunde få tillgång till det rummet. Just baren, även om den ofta var svåråtkomlig, verkar ha fungerat som en vägvisare för flera av personerna. Men det är inte alltid baren som fungerar som vägvisaren, ibland är det också politiska grupper eller sammanhang. För Kirsti, som på den tiden trodde hon var transvestit, fanns det inget sammanhang, så hon startade istället en korrespondansklubb i 1964:

Ja, och sedan så fanns det ju många i Stockholm som kom med i den korrespondansklubben då och sedan upptäckte dom att, jo vi vill ju träffas också om det går. Så då ordnade vi i den här lokalen som xx hjälpte oss till, och det fungerade bra i lite gott och väl ett år. Och sedan så plötsligt så kommer och, hon som var vaktmästerska där och sade att, dom andra här i huset tycker inte om att så där märkligt klädda herrar kommer hit, så att vi nog, vi vill att ni skall flytta härifrån. (Kirsti, 78 år, intervju, opubliserad)

Trots hemlighetsmakeriet beskrivs dessa sammanhang att kunna dela erfarenheter, känna att en inte är ensam och som Lena beskriver det efter att hon för första gången varit på en transträff "då var man ju görstark". I några berättelser beskrivs dessa gemenskaper, såsom ett kvinnocenter där en av de lesbiska informanterna blev engagerad som "ett hem". Weston har skrivit om hur att "komma hem" till ett community handlar om att hitta osynliga släktband, och att "hem" som en metafor fogar samman betydelse av att komma ut och att leva nära andra med liknande erfarenheter (Weston, 1991:127). Det handlar också om att hitta något eget i en heteronormativ värld:

Jag har ju fortfarande kontakten med många av de som var med på sjuttioalet. (...) Det har stärkt mig väldigt mycket alltså, jag känner mig ju inte, när jag träffar mina klasskamrater alltså, även om de förstår att jag är homosexuell så känner jag att jag har ett eget liv, jag har en egen tillhörighet och jag har ett eget sammanhang och det är otroligt viktigt alltså så jag är verkligen glad över den kamp som har förts. (Saga, 66 år)

Det att lämna den vältrampade heterosexuella linjen inte bara innebär att hamna utanför, utan att det också handlar om att det finns något annat där som ger mening, något som kan bli ens " eget ". Vi ser detta som att det handlar om att dela erfarenheter, att som Saga säger "ha ett eget sammanhang", en miljö där en kan känna sig hemma och en tillhörighet utanför den heterosexuella världen. Platser såsom en transträff, en gaybar, en lesbisk-feministisk grupp eller ett mansläger har ofta utgjort mycket viktiga rum för att träffa andra personer

som delar samma erfarenheter, för att kunna bli sedd som en vill och bli bekräftad i det, fungerat stärkande, utgjort kollektiv med vilket en kan hantera kriser och bedriva politisk kamp, och i vissa fall lagt grunden till det som kommit att bli livslånga nära relationer och viktiga sociala nätverk. Det handlar om att skapa ”säkra platser”, platser där en slipper påhopp, där en kan träffa likasinnade för att pusta ut, hämta kraft och formulera strategier för förändring (Ambjörnsson og Bromseth 2010). Även om tillhörigheten till en lhbtq-miljö fortfarande är stark för många, präglas de också av en viss ålderism (Browne, Bakshi og Lim 2012).

’Platser’ som ger näring kan också handla om relationer som känns trygga och positivt bekräftande, och vänskapen och de ’valda relationerna/familjen’ har en speciell plats för många lhbtq-personer i den äldre generationen (de Vries og Meghatlin 2009). Som i Harriets resonemang, är det inte en strikt hierarkisk relation mellan kärlekspartner, biologisk familj och vänner utan de är nära relationers kvalitet som spelar roll:

Vänner är ju jätte-, jätteviktiga. (...) Väl så viktiga som sambos och äkta makar, det tror jag. Vänskap är ju också svårt. Men väldigt viktigt. Det är väl, det viktigaste är väl att man kan lita på varandra helt enkelt. Att vara där, på nått sätt, för varandra, tror jag. Att man kan vara sig själv med varandra. Men det gäller nog både när det är kärlek och när det gäller vänskap. Och att man lämnar utrymme åt varandra. Det är väl det... (intervju, opublicerad)

Vänner uppges i flera större studier vara dem som man framför allt förlitar sig på i en situation av kris eller behov av hjälp och handlar om såväl tillit, trygghet men också tillhörighet (Fredriksen-Goldsen et al 2011; Heaphy, Yip og Donovan 2004).

Att åldras och tankar kring behov av hjälp

Äldre lhbtq-personer har överlag färre barn, fler lever själva och en del har också trassliga relationer med ursprungsfamilj och släkt som vi har satt exempel på tidigare i texten (Fredriksen-Goldsen et al 2011). Detta innebär att kommunal äldrevård blir desto viktigare i behov av hjälp; såväl hemtjänst som äldreboenden. Flera internationella studier visar också att äldre lhbtq-personers förtroende till att äldrevården kommer att ha kunskap om vem de är, vilken historia de bär med sig och vad det innebär är lågt. För vissa är denna oro så stor att personer planerar att ”gå tillbaka i garderoben” igen för att de är rädda för att bli diskriminerade av andra boende eller personal (Heaphy og Yip 2006; Jackson og Johnson 2008). Framför allt finns det en oro för en heteronormativ äldrevård; något som kan innebära en otrygghet i en socialt utsatt livssituation- i synnerhet för transpersoners vars kroppar ofta bär spår av sin historia. Som Lindholm visar i sin, text om lesbiska AnnBritt, som inte lever öppet, finns en specifik dimension bland icke-heterosexuella och transpersoner i ovilja mot att bli omhändertagen utanför hemmet:

Oviljan och motståndet mot att komma till äldreboende delar AnnBritt med många. Men det specifika i hennes situation är att hennes ovilja samtidigt är en metafor för oviljan att inordna sig i heterosamhället. Hennes självständighet är hennes vapen mot detta samhälle, har alltid varit. Hon har alltid funnit sätt att kringgå heteronormativa strukturer och riktlinjer. Men hon är orolig för att hon inte skulle kunna göra det längre om äldreboendet blev verklighet för hennes del. (Lindholm 2013:88)

Omsorgsbehov innebär situationer där det inte alltid är möjligt att själv välja vem som ska finnas i ens hem, närhet eller i kontakt med den egna kroppen. Det påverkar möjligheterna att välja vilka fysiska rum en kan vistas i, vilken kontakt och vilka sociala relationer som kan upprätthållas. Att i den kontexten inte få sina relationer tagna på allvar, eller sin könsidentitet bekräftad som en önskar kan bli mycket sårbart.

Marko, 60, som har haft varierande behov av hjälp efter en olycka då han var 40, har behov av att socialt bekräftas som homosexuell, och gläds åt att i en friskare period orka delta i sociala aktiviteter med andra bögar igen. Han känner samtidigt en stark tillhörighet till sin hemplats på Ön och har goda relationer med familjen där. Eftersom alla känner till honom där skulle det kännas som en möjlig tanke att bli gammal även i en 'tråkig heteronormativ miljö':

Och sen har jag börjat tänka på, det finns ett ganska nytt fint vårdhem för äldre på Ön där jag har två fasttrar, att 'såhär skulle jag också kunna tänka mig att leva'. Vara i en miljö som är lugn och omhändertagande, för jag har behövt så mycket hjälp att jag vill vara bland snälla människor, men jag kan inte vara där, jag är 60 kan jag inte vara där, men kanske senare kan jag ha någon sorts gemenskap. Men samtidigt så finns det andra sidor med att bo på Ön att bo bland heterosexuella, jag vet inte (paus). Hur roligt det är. Men samtidigt, vad spelar det för roll om jag är bög när jag är 80, jag kommer ju knappast att springa på disco då, hur frisk jag än är. (Marko, 60 år.)

För de som har lhbtq-nätverk och andra sociala nätverk kan det utgöra ett viktigt stöd, men flera av som vi har intervjuat lever ensamma, ibland på landsbygden och en del av dem har mycket små sociala nätverk vilket betyder att de till stor del är utelämnade till offentlig vård när de blir i behov av omsorg. Som Anita uttrycker det: "det finns ju alltid en oro där när man inte har familj och barn". Samtidigt säger hon att det ju inte är någon garanti heller, men om en saknar närstående för socialt och praktiskt stöd kan det ytterligare spä på oron för hur det ska bli när en kommer att behöva hjälp från andra.

I Stockholm startades 2013 ett seniorboende som riktar sig till hbt-personer, og i Köbenhavn fick pleiehjemmet Slottet 'regnbueprofil' i 2014. När detta med lhbtq-boenden kommit upp under intervjuerna har det funnits olika åsikter. Medan vissa menar att de gärna skulle vilja bo på ett sådant om möjligt menar andra att de inte är intresserade eller upplever att det är möjligt för dem, eller att de kanske hellre skulle bo på ett boende med bara kvinnor, eller kanske med personer som delar andra intressen, som opera. Denna typ av

omsorg kan vara mycket värdefull i form av kontexter som utgör en frizon från heteronormativitet och möjlighet att dela specifika erfarenheter. Samtidigt är det mycket få av alla äldre lhbtq-personer som faktiskt kommer ha möjlighet att få tillgång till den typen av omsorg. Desto viktigare är det att säkra att det inom äldreomsorgen överlag finns en kritisk mångfaldskompetens som även innebär lhbtq-sensitivitet och normmedvetenhet kring marginaliserade gruppers liv och specifika behov i åldrandet.

Avslutning

I det här kapitlet har vi lyft fram äldre lhbtq-personers erfarenheter av att leva och åldras. Vi har visat hur den historiska kontexten, tillsammans med normer för kön och sexualitet som är inflätade i förväntningar på hur vi bör leva våra liv, i hög grad har påverkat äldre lhbtq-personers erfarenheter och livsvillkor. Vi har också visat hur tiden personerna vuxit upp i konstruerat könsidentiteter och sexualiteter som går på tvärs med normer som kriminaliserade, sjuka och avvikande. Att leva på andra sätt än det förväntade har i många fall haft våldsamma sociala och materiella konsekvenser. Trots detta så har personerna, på olika sätt, sökt sig fram till platser, personer och sammanhang där deras könsidentiteter och sexualiteter kunnat få ta plats och där de kunnat skapa liv som blivit meningsfulla. Det är dock viktigt att lyfta fram att erfarenheterna skiljer sig åt inom lhbtq-gruppen, mellan cis-personer och transpersoner, cis-kvinnor och cis-män och hänger också tätt ihop med vilka sociala, kulturella och ekonomiska villkor den enskilda haft (Heaphy 2009). Detta är även centralt för villkor i åldrandet. T ex kräver tillgång till sociala mötesplatser för lhbtq-personer att en bor nära en större stad, eller ekonomiska och fysiska resurser att resa. För vissa av våra informanter, framför allt cis-män, innebär pensionärlivet möjligheten att resa till lhbtq-vänliga turistmål i varmare delar av världen, medan det för andra är svårt nog att få råd med regionale tågresor. Ekonomin påverkar även möjlighet att kunna välja hur en ska lösa eventuella behov av hjälp. Att skapa lhbtq-inkluderande tjänster i offentlig äldrevård är därmed särskilt viktigt för de mest utsatta inom gruppen; de som inte har familj eller lhbtq-nätverk som kan ställa upp, transpersoner och för de som har dålig ekonomi. Detta gäller alla, men ett mönster den internationella forskningen pekar på när det gäller äldre lhbtq-personers nära relationer är en specifik utsatthet genom att de som grupp har betydligt färre barn, sliter i större grad med isolation och ensamhet, och att vissa har trassliga eller distanserade relationer med släkt eller f d kärnfamiljer eller barn på grund av homo- eller transfobi (jmf Fredriksen-Goldsen et al 2011). Vänner och lhbtq-gemenskap är viktiga för de som deltagit i kollektiva miljön, men ofta är vännerna i samma ålder. En annan dimension som understrykas i forskningen är hemmets betydelse för att upprätthålla en skyddad plats

för att vara sig själv på egna premisser, där en sjukhemsplats inte bara innebär att ge upp autonomi utan även en tvång att inordna sig i en heteronormativ värld (jmf Lindholm 2013).

Vad innebär då en lhbtq-sensitiv och likvärdig äldrevård som inte är heteronormativ? Framför allt behövs en medvetenhet om hur hetero- och tvåkönsnormen präglar ens föreställningar och genomsyrar verksamheten; och ett aktivt ifrågasättande av *hur* de gör det (Bromseth 2016). Hur presenteras verksamheten på web-sidan och i broschyrer i text- och bildspråk, vilka frågor ställs på ett utredande hembesök och vad är det man antar om äldres liv och relationer? Hur inkluderar och exkluderar vi människor i det sätt vi definierar och värdesätter deras liv och behov? För att skapa en mer inkluderande verksamhet är det centralt att arbeta med dessa föreställningar och även aktivt använda sig av den forskning som finns om grupper som inte är del av normen eftersom den sällan ingår i yrkesutbildningen (Bromseth & Siverskog 2013). Eftersom många äldre lhbtq-personer har haft negativa erfarenheter genom livet, är det också extra viktigt att tydligt signalera lhbtq-sensitivitet genom t ex könsneutralt språk, mångfaldig representation i bildspråk och icke-värderande attityder gentemot lhbtq-identiteter, livsmönster och relationspraktiker. Genom synlig normmedvetenhet och lhbtq-sensitivitet bjuder en in till öppenhet och förtroende i den vidare interaktionen.

Referenser

- Ahmed S 2010. *The Promise of Happiness*. Durham (DC): Duke University Press Books.
- Ambjörnsson F, Jönsson M 2010. Inledning. I: Ambjörnsson, F, Jönsson M (red.). *Livslinjer : berättelser om ålder, genus och sexualitet*. Göteborg: Makadam, s 4-12.
- Ambjörnsson F, Bromseth J 2010. När du gifter dig och får barn: om ålder, heteronormativitet och genus. I: Ambjörnsson F, Jönsson M (red.), *Livslinjer : berättelser om ålder, genus och sexualitet*. Göteborg: Makadam, s. 204–231.
- Bremer S 2011. *Kroppslinjer : kön, transsexualism och kropp i berättelser om könskorrigering*. Göteborg: Makadam.
- Bromseth J, Siverskog A 2013. *LHBTQ-personer och äldre : nordiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Bromseth J 2016. *Lhbtq- och normkritiska perspektiv på äldre. Lärdomar från LHBTQ-projekt på Gävle kommuns biståndsenhet 2014 - 2015*. Rapport från projekt Gävle: Omvårdnad Gävle.
- Browne K, Bakshi L, Lim J 2012. Ageing in gay Brighton. I: Ward R, Rivers I, Sutherland M (red.). *Lesbian, gay, bisexual and transgender ageing: biographical approaches for inclusive care and support*. London, UK: Jessica Kingsley, s. 165–182.
- Butler J 2006. *Genus ogjort : kropp, begär och möjlig existens*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.

- Cronin A, King A 2014. Only connect? Older lesbian, gay and bisexual (LGB) adults and social capital. *Ageing & Society*, 34(02), s. 258–279.
- de Vries B, Megathlin D 2009. The Meaning of Friendship for Gay Men and Lesbians in the Second Half of Life. *Journal of GLBT Family Studies*, 5(1-2), s. 82f
- Fredriksen-Goldsen KI, Hyun-Jun K, Emler CA, Muraco A, Erosheva, EA, Hoy-Ellis CP, Goldsen J, Petry H 2011. The Aging and Health Report Disparities and Resilience among Lesbian, Gay, Bisexual, and Transgender Older Adults. The National LGBT Health and Aging Center.
- Halberstam J 2005. In a queer time and place : transgender bodies, subcultural lives. New York: New York University Press.
- Heaphy B, Yip AKT 2006. Policy Implications of Ageing Sexualities. *Social Policy and Society*, 5(04), s. 443–451.
- Heaphy B 2009. Choice and Its Limits in Older Lesbian and Gay Narratives of Relational Life. *Journal of GLBT Family Studies*, 5(1-2), s. 119 GLBT
- Kristiansen, Hans Wiggo 2005. Så moro blir det aldri igjen. Noen tanker om nostalgi i eldre homoseksuelle menns livsfortellinger. *Norsk Antropologisk Tidsskrift*, nr 2 - 3 2005 (Vol 16).
- Jackson NC, Johnson MJ, Roberts R 2008. The potential impact of discrimination fears of older gays, lesbians, bisexuals and transgender individuals living in small- to moderate-sized cities on long-term health care. *Journal of homosexuality*, 54(3), s. 325–339.
- Lindholm M 2013. ”Jag vill dö med gräsklipparen i händerna!” : en berättelse om lesbiskhet och åldrande. I: Bromseth J, Siverskog A (red.). *LHBTQ-personer och åldrande: Nordiska perspektiv*. Lund: Studentlitteratur, s. 77-104.
- Lindholm M, Nilsson A (2005). Rum, liv, identitet : kvinnligt och manligt homoliv. I: Kulick D (red.). *Queersverige*. Stockholm: Natur och kultur, s. 288-306.
- Mizock L, Lewis TK 2008. Trauma in Transgender Populations: Risk, Resilience, and Clinical Care. *Journal of Emotional Abuse*, 8(3), s. 335–354.
- Norrhem S, Rydström J, Winkvist H 2008. *Undantagsmänniskor : en svensk HBT-historia*. Stockholm: Norstedts akademiska förlag.
- Rosenfeld D 1999. Identity work among lesbian and gay elderly. *Journal of Aging Studies*, 13(2), s. 121–144.
- Rydström J 2004. Från fula gubbar till goda föräldrar : synen på sexualitet och genus i lagstiftning och debatt 1944-2004. I: Olsson A-C, Olsson C (red.). *I den akademiska garderoben*. Stockholm: Atlas, s. 37–65.
- Siverskog A 2016. *Queera livslopp. Att leva och åldras som lhbtq-person i en heteronormativ värld*. Linköping: Linköpings universitet. Institutionen för samhälls- och välfärdsstudier
- Social- og Indenrigsministeriet 1989. Lov om registreret partnerskab. LOV nr 372 af 07/06/1989.

Stryker S 2008. Transgender history. Berkeley, CA: Seal Press.

Svensson I 2007. Liket i garderoben : en studie av sexualitet, livsstil och begravning. Stockholm: Normal.

Weston K 1991. Families we choose : lesbians, gays, kinship. New York: Columbia Univ. Press.